

Doktori (PhD) tézisek

Horváth Orsolya

Az öneszmélés fenomenológiája

A fenomenológiai redukció fogalma Husserl késői filozófiájában

A disszertáció alapvető célja Edmund Husserl késői filozófiájának *célorientált rekonstrukciója*. A célt a *fenomenológiai redukció* fogalma jelöli ki. A dolgozat arra a belátásra épül, hogy a fenomenológiai redukció fogalma kapcsán megkülönböztethetünk egy szűkebb, és egy tágabb körű jelentést. A *szűkebb jelentés* pusztán a természetes, hétköznapi beállítódás és a transzcendentális beállítódás közti átmenetre, illetve fordulatra vonatkozik, ebben a tekintetben pedig analóg a transzcendentális beállítódásváltás vagy epokhé fogalmával. A *tágabb körű jelentés* ellenben nem csupán ezt a meghatározó aktust foglalja magába, hanem azt a teljes folyamatot jelenti, melynek során a hétköznapi beállítódásban élő ember eljut a beállítódásváltás küszöbéig, végrehajtja a fordulatot, a fordulat végrehajtása után elmélyül a transzcendentálisban, majd ezután – jobbanmondva ezzel párhuzamosan – folytatja a természetesség talaján zajló életét. A disszertáció a fenomenológiai redukció fogalmát ebben az utóbbi, tágabb körű jelentésben tárgyalja, amely így azt az utat jelenti, amelynek során a természetes ember végrehajtja a transzcendentális, azaz legradikálisabb öneszmélést.

A husserli transzcendentális fenomenológia végső formájában olyan *tudományos filozófiaként* lép föl, amelynek célja az európai, ebből kiindulva aztán a *teljes emberiség újjáalakítása*. Ezt a célt pedig csak úgy érheti el, ha az egyes ember életének iránymutatójává válik. Lévéen, hogy a husserli koncepcióban az ember valódi öneszmélésének egyetlen, kizárólagos útja van, a transzcendentális fenomenológiáé, a természetes embert végig kell segítenie a transzcendentális eszmélődés fáradságos útján. A dolgozat amellet foglal állást, hogy *a husserli transzcendentális fenomenológia a kezdetektől a mindennapi élettapasztalat- és praxis által motivált, azaz esetében az ismeretelméleti és etikai/egzisztenciális meghatározottság szorosan összefonódik*.

De mit is jelent a transzcendentális kifejezés? Mit jelent a transzcendentális beállítódás és a transzcendentális én fogalma? A disszertáció elemzéseinek elején nem

fejezgeti ezt a kérdést, hanem a husserli leírások alapján *felteszi*, hogy létezik egy olyan transzcendentális létalaj, amely – ahogyan Husserl több helyütt kijelenti – bármely természetes ember számára elérhető, ahol – mivel a transzcendentális szubjektivitás össz-szerkezete az ész – a mindennapi életpraxis által generált kérdésekre végső soron válasz adatik, ezáltal pedig ez az életpraxis fokozatos átalakuláson mehet keresztül. Ezzel az előfeltevéssel élve a fejtegetés – a Husserl által oly sokszor használt képet idézve – olyan, mint egy *útinapló*. A naiv hétköznapiágban élő embert kíséri el transzcendentális énjének felfedezéséig, és tovább a transzcendentálisban, majd – bizonyos értelemben – vissza a természetes világtalajra.

A vizsgálódások az öneszmélés menetének alábbi sémáját bontják ki:

Emberi szubjektivitás		Transzcendentális szubjektivitás		Transzcendentális ős-szubjektivitás
Természetes reflexió (naiv reflexió, <első> önreflexió, kritikai reflexió)	<i>Pszichológia i reflexió</i>	Transzcendentális reflexió I.	<i>Transzcendentális reflexió II.</i>	<i>Transzcendentális reflexió III.</i>
-	Pszichológiai redukció	Transzcendentális redukció I.	-	Transzcendentális redukció II.
Természetes, naiv én	Természetes, pszichológiai én	Transzcendentális, konstituáló én	Transzcendentális fenomenológizáló én	Transzcendentális ős-én

Az itt jelzett két alapterület a természetes és a transzcendentális beállítódás területe. A 'reflexió-redukció-én' hármassága ezen elemek egymásra épülését jelzi. A reflexió mindenekelőtt – ahogyan Husserl megfogalmazza – a tekintet új irányba fordulását jelenti, melynek során láthatóvá válnak az én korábban homályban maradó aktusai. A szűkebb értelemben vett redukció, amely a husserli terminológiában gyakorlatilag egyenértékű az epokhé, vagy zárójelezés fogalmával, a reflexió nyomán elénk kerülő magától értetődő adottságok leépítését, figyelmen kívül hagyását jelenti. A husserli leírások alapján úgy tűnik, minden redukciót szükségképpen meg kell, hogy előzzön egy reflexió, amely nyomán szemünk elé kerülhetnek a redukció által majd tudatosan érvényen kívül helyezett adottságok. Nem minden reflexiót követ ugyanakkor szükségképpen redukció. Az én mindig az önazonos ember azon aspektusát jelenti, amely a reflexió, illetve a redukció nyomán napvilágra kerül. A husserli szóhasználat az öneszmélés folyamatának leírásakor, illetve a beállítódásváltás

elemzésekor rendkívül összetett és sokszor nem következetes. A fenti sémában kurzívval szedett reflexiók – a pszichológiai, a második és harmadik transzcendentális reflexió – nem jelennek meg kifejezett formában a husserli leírásokban, ugyanakkor a sémába való beiktatásuk úgy tűnik nem idegen Husserl – elemzései alapján vélt – intencióitól.

A disszertáció mindvégig igyekszik *a husserli elemzések szisztematizálásának nehézségeit* szem előtt tartani. Mihelyt ugyanis egy, a fentihez hasonló sémában akarjuk megragadni, a magunk számára kezelhetővé tenni a husserli gondolatokat, fennáll annak a veszélye, hogy távol kerülünk Husserl eredeti intencióitól, és a saját magunk által kialakított képbe igyekszünk az egyébként burjánzó husserli gondolatmeneteket belegyömöszölni. Rekonstrukció helyett így dekonstrukciót hajtanánk végre. A fejtegetések mindvégig igyekeznek Husserl késői filozófiájának egy aspektusát a maga gazdagságában és feszültségektől korántsem mentes dinamizmusában rekonstruálni. Ezért ezen séma felállításakor is szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy az egyes, egymásra épülő aktusok és fázisok nem merev, egymástól élesen elhatárolható kazettákat jelentenek, hanem egy egységes, de sokszínű, dinamikus folyamat egymással szorosan összefüggő elemeit.

Vizsgálódásaink Husserl késői filozófiájának célorientált rekonstrukciója során azonban felvetnek egy kényes problémát. Az elemzések közben ugyanis nem pusztán rekonstrukció történik, hanem ezzel párhuzamosan *a faktikus élet- és világtapasztalattal való szembesítés kísérlete* is. A tanulmánynak nem feladata, hogy megválaszolja azt a kérdést, hogy bármely filozófiai hagyomány fakticitással való szembesítése valóban ezen hagyomány feldolgozásának részét kell-e, hogy képezze. Ugyanakkor az elemzések éppen arra világítanak rá, hogy ezen szembesítés nélkül a filozófiai hagyományról való beszéd talajtalanná válik. Azáltal pedig, hogy ezt a feladatot a tanulmány egyes helyeken bizonyos mértékben magáévá teszi, veszélyes területre merészkedik. A szembesítés ugyanis – értelemszerűen – teljességgel szubjektív, és ilyenformán mondhatni, esetleges; túllép, még ha aprócska lépéssel is, a – jelen esetben – Husserl filozófiája által kijelölt kereteken. Joggal merülhet fel tehát a kérdés, mennyiben fér bele mindez az elemzés előzetesen meghatározott tematikájába.

A disszertáció öt főfejezetre oszlik, amelyek többnyire az egyes, fenti sémában jelzett öneszmélési fázisoknak felelnek meg. Elsőként a – transzcendentális szempontból nézve – naiv mindennapiság kerül az előtérbe a *kezdet*, a *motiváció* kérdését állítva a középpontba. Az első fejezet azt a kérdést igyekszik körüljárni, hogy miért indulna el a természetes beállítódás embere a transzcendentális irányába, mi motiválhatná arra, hogy naivitását elhagyva maga is eszmélődésbe kezdjen. Ezt a kérdést a disszertáció három természetes beállítódástípus felől közelíti meg, figyelembe véve a motiváció szempontjából azt a lényegi kérdést, hogyan találja

az öneszmélés feladata a természetes embert. Ezek a típusok a *hétköznapi*, az *esztétikai* és a *teoretikus beállítódás*. A husserli leírásokat elemezve a vizsgálódás arra a következtetésre jut, hogy a husserli transzcendentális fenomenológia bár többféle *lehetséges* motiváció-típust sorakoztat fel, ezek egyike sem bizonyul *kényszerítő* erejűnek a természetesség naivitásából való kilépésre. A dolgozat felmutatja továbbá a *teoretikus beállítódás kitüntettségét* és amellet érvel, hogy a husserli koncepcióban kizárólag a teoretikus beállítódásból vezethet út a transzcendentalitás felé.

A következő fő rész, a naivitás talaját egy időre elhagyva és feltételezve valamely kényszerítő erejű motiváció meglétét, a természetességből a transzcendentalitásba való átmenet kérdését járja körül. Ennek során részletes elemzés tárgyává teszi a Husserl-kutatás által megkülönböztetett három fő módszertani utat, sorrendben a „*karteziánust*”, az „*ontológiáit*” és a „*pszichológiáit*”. Az elemzés azon értelmezés lehetőségét igyekszik megnyitni, miszerint ezen eljárások nem egymást kizáró, vagy felváltó módszertani megközelítéseket jelentenek a husserli életművön belül, hanem *egy egységes öneszmélési folyamat különböző aspektusait*. A természetesség talaján folyó vizsgálódások végén Husserl ember-képe kerül nagyító alá, melynek során a három legalapvetőbb természetes embert illető husserli előfeltevés kerül tárgyalásra a faktikus ember-és világtapasztalat tükrében, ti. *a végeesség, illetve esetlegesség meghaladására irányuló késztetés, a döntésre, illetve a cselekvésre vonatkozó szabadság, és a transzcendentalitás előfeltevésének elfogadása*. Ennek során napvilágra kerül ezen utóbbi két előfeltevés nem kellően megalapozott volta. Márpedig, ha ezen előfeltevések elengedhetetlenek ahhoz, hogy a hétköznapi naivitás embere elinduljon az öneszmélés útján, akkor ezáltal – ahogyan a kezdeti motiváció kérdéskörénél is láthatóvá vált – kérdésessé válik a husserli fenomenológia emberélet és társadalom átalakítására vonatkozó célkitűzésének lehetősége.

A következőkben a disszertáció a transzcendentális beállítódást járja körül. Elsőként magát a fordulatot elemzi, amelynek során az ember átlép a természetes talajról a transzcendentálisra. Ezen vizsgálódások igyekeznek alátámasztani azt a belátást, hogy a transzcendentális beállítódásváltás *nem egy puszta ismeretelméleti aktus*, amelyet némi gondolati erőfeszítéssel bárki végre tud hajtani, *hanem egy olyan radikális, teljes emberéletet érintő, mondhatni egzisztenciális fordulat*, amely éppen ezért alapvető nehézségeket vet föl a *tudományos igényű leírás és a kivitelezés* vonatkozásában. A tanulmány amellet érvel, hogy Husserl magát a fordulat aktusát nem tudja megragadni, ami már önmagában alapvető nehézségeket támaszt a végrehajtással szemben.

A transzcendentális beállítódás mezejét ugyancsak az öneszmélés folyamatát követve tárja fel a dolgozat. Először a transzcendentális beállítódást gyakorló kutató – husserli szóhasználattal élve – *kettéhasadt életét* vizsgálja, ezután a *fenomenologizáló én* kapcsán a transzcendentális reflexió, és *iteráció* témája kerül a középpontba, majd pedig a *transzcendentális ős-én* jelenti a transzcendentális eszmélődés utolsó állomását. Ezen transzcendentális rétegek elkülönítése során megoldhatatlan problémaként jelenik meg mindenekelőtt a különböző Husserl által megkülönböztetett *transzcendentális én-ek önazonosságának és egymáshoz való viszonyának kérdése*. A dolgozat feltárja továbbá a husserli fenomenológiával való kritikai párbeszéd nehézségét is, amely állítása szerint egy sajátos, *husserli nézőpontváltás* következménye: csak akkor gyakorolhat ugyanis bármely kutató bármiféle kritikát a transzcendentálisitáást illetően, ha már maga is végrehajtotta a fordulatot. A dolgozat ugyanakkor szándéka szerint felmutatja, hogy ha valaki már végrehajtotta a fordulatot, akkor már egészen bizonyosan nem fogja kritikával illetni azt. A transzcendentális legmélyebb rétegének elemzése arra világít rá, hogy ha Husserl ebben a rétegben fel is mutatja egy mindent átható teleológiának a gyökerét, ez mégsem ad feleletet a kezdet nehéz kérdésére, csupán új módon artikulálja azt, ti. hogy *hogyan törhet át a transzcendentális szubjektivitásban gyökerező teleológia a természetességbe*. A dolgozat felmutatja, hogy maga Husserl sem tekintette lezártnak az öneszmélési folyamat kezdetének kérdését a mindent átható teleológia tézisével.

A következő főrészt az eszmélődés utolsó és döntő állomását veszi górcső alá, a transzcendentális beállítódást gyakorló kutató visszatérését és életét a természetes világtalajon. A dolgozat egyértelművé teszi, hogy a husserli elemzésekben szó nincs arról, hogy a kutató a transzcendentális beállítódást gyakorolva kiszakad a természetes világtalajról, hanem ezen két élete egymással *párhuzamosan* zajlik. A disszertáció ezen fejezete ennek mikéntjére keresi a választ. Ennek során azt igyekszik feltárni, hogy a transzcendentális beállítódást gyakorló kutató élete szükségképpen meg kell hogy változzon a természetes világtalajon, csak hogy a husserli belátásokhoz képest éppen *ellenkező előjellel*. Ennek kapcsán bevezetésre kerül a *fenomenológus idegenségének* gondolata a természetes világtalajon, valamint a transzcendentális beállítódásban magukat nem gyakorlókhoz való megváltozott viszonya. Ennek tükrében a megszólítás lehetősége – amely pedig a kezdeti motiváció megoldását jelenthetné – is egészen más színben tűnik fel, mint ahogyan azt Husserl látja. A tanulmány továbbá felveti annak lehetőségét, hogy a transzcendentális kutatóban a természetes talajon tovább folyó életének tapasztalatai nyomán felmerül a vágy

korábbi életének közvetlensége után. Ennek nyomán pedig világossá válik, hogy az egyszer a transzcendentális beállítódásba lépő kutató számára *nincs visszatérés a naivitásba*.

Az abszolútum problémája kapcsán a disszertáció szándéka szerint felmutatja az istenfogalom helyét az öneszmélés folyamatában, egyrészt a már tárgyalt teleológia, másrészt pedig az ugyancsak a tanulmány korábbi szakaszában bevezetett természetes vallási beállítódás teoretikus-transzcendentális beállítódáshoz való viszonyának vonatkozásában. Ezenközben egyértelművé válik, hogy *a husserli abszolútum nem azonosítható a vallások személyes Istenével*.

A disszertáció kiindulási pontját az a feltevés jelenti, hogy a transzcendentális mező, pontosabban a saját transzcendentális ego felfedezése lehetséges. A vizsgálódások során mindvégig a mindennapi természetesség nézőpontja a kitüntetett, mintegy *a természetes embert kísérik el radikális magára eszmélése során*. A tanulmány nem titkolt célja az, hogy miközben végrehajtja a husserli redukciós folyamat nyilvánvalóan szubjektív rekonstrukcióját, feltárja a transzcendentális fenomenológia *belső feszültségeit*. Ezek a feszültségek mindenekelőtt abból a tényből fakadnak – mint az elemzések során kiderül –, hogy *a husserli tudományos filozófia olyan igényekkel lép fel önmagával szemben, amely igényeknek aztán mégsem tud megfelelni*. Husserl – gondolkodói következetessége folytán – nem a legegyszerűbbnek tűnő megoldást választotta, miszerint lemondott volna – még ha részben is – fenomenológiájával szemben támasztott követelményeiről, vagy másrésztől, gondolkodásában eltekintett volna az ennek nyomán megjelenő feloldhatatlannak tűnő nehézségektől. Éppen ebből kifolyólag a husserli öneszmélési folyamat, amely – mint a tanulmány egyértelművé kívánja tenni – a transzcendentális fenomenológia kulcskérdése, *feloldhatatlan paradoxonokat* rejt magában. A fentebb jelzett séma, mint vezérfonal mentén haladva sorjában tárulnak fel ezen feszültségek, mindenekelőtt három fő ponton. Először, a természetes beállítódás szintjén, a *kezdet* és egyáltalán a *motiváció* kérdése bizonyul problematikusnak, másodsor *a beállítódásváltás végrehajtása* kapcsán kerülnek elő feloldhatatlannak tűnő nehézségek, végül pedig a visszatéréskor a *megszólítás* feladatának kapcsán. A motiváció kérdése bizonyul ugyanakkor a középponti problémának, hiszen ez az eszmélődés valamennyi fázisában felmerül, bár nyilvánvalóan mindenekelőtt a természetességben jelenik meg domináns kérdésként. Ugyanakkor a megszólítás kérdése is a kezdeti motiváció kérdéskörének más szinten való artikulációját jelenti. A disszertáció arra a megállapításra jut, hogy az előzőekben feltárt paradoxonok alapvetően mind egy, a husserli fenomenológia egészének vonatkozásában úgymond döntő paradoxon alá rendelődnek, mégpedig a fenomenológia *tudományos teóriaként és praxisként* való felfogásának. A

paradoxonok természetesen nem kerülnek feloldásra, csupán feltárássra. Ennek értelme pedig mindenekelőtt abban rejlik, hogy ezáltal a tanulmány felmutatja, hogy *a transzcendentális öneszmélés husserli feladata – éppen a belső feszültségekből kifolyólag, nem pedig a transzcendentalitás elvi elutasítása miatt – nem kivitelezhető, azaz a természetes ember, végső soron pedig a társadalom, illetve az emberiség megújításának célja a Husserl által lefektetett módszerekkel nem megvalósítható. A mindent átható racionalizálás, a radikális önmegértés önmagában tehát nem oldja meg a mindennapi életpraxis által felvetett kérdéseket.*